

Mezei Klára

A voltak őrizője lettem

Őrzök:
volt szerelmeket,
társakat,
barátokat,
élményeket,
szépségeket,
bánatokat,
gyermekeket,
csendeket –

Mindent őrzök, ami volt,
S amit az elmém el nem feledett.

De ezek a voltak
Mind az enyéme,
Elmerültek egy sötét kútba,
Az énekek,
A bánatok,
A voltak emléke.

Mondd Uram,
Adsz-e nekem egyszer,
Csak egyetlen egyszer
Olyat, ami velem marad,
S nem válik voltta,
S amit őrizhettek,
Míg végül csendben
Hozzád térhettek?

Bertha Zoltán

„Az ember célja, hogy fénné váljék”

In memoriam Kodolányi János (1899–1969)

Kodolányi János a huszadik század egyik legnagyobb magyar szép- és közírója, gondolkodója. A grandiózus életmű szociografikus, etnografikus, pszichológus, historikus, mitológus vonatkozásszféráinak s forma- és jelentéstartományainak azonban nemhogy az átfogó értelmezése, hanem még a pusztán nagyságrendi felbecsülése is csak keveseknek adathatik meg. Hiteles értékeléséhez olyan kongeniális lángelmék járultak hozzá alapvetően – egy Illyés Gyula-, egy Németh László-, egy Várkonyi Nándor-, egy Vatai László-fenomén –, akik fogékonyak lehettek egyúttal a magyarság archaikus népi kultúrájának a mélyrétegeire és metafizikai ultrahangjaira is. Jókai Anna szerint „Kodolányi János prózájából, melyet Várkonyi Nándor végkifejletében ’mágikus realizmusnak’ nevez, világosan kiteszik: az írói út összefügg az emberi úttal, a tudat részben kegyelem általi tágulásával”; s „ezen a spirálszerű-en táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítélet-kezelés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ősidő és ősterek mítosza – s az ezekből elősugárzó jövő. A szellemi üzenet, amely sem el nem avulhat, sem el nem évülhet”.

Amikor a százhusz éve született és ötven éve elhunyt Kodolányi János emléktábláját avatjuk, azt tehát csakis megrendültséggel és meghatottsággal tehetjük: olyan valódi magyar szellemóriást kell laudálnunk, akit hosszú időkre gyötrelmes páriasorba száműztek, s akinek a nevét is meggyalázták a sötét diktatúrás évtizedekben, miközben ő is legkiválóbb szellemi értékteremtőink közé tartozott. A fájdalom az, hogy nem legragyogóbb elméink útmutató szavának engedelmesséve zajlottak a történelmi-politikai események, hogy így tragikusan megszakadt a folytonossága a magyar nemzeti felemelkedés esélyének. De óriási adósság-törlesztő örömünk viszont az, hogy amit ma is teszünk itt, azzal mégiscsak igazságot szolgál-tathatunk – és méltóképpen – a történelem dimenzióját mindig felülhaladó tiszta szellem szférikus képviselőjének. Kodolányi János próféta alkutú író volt – mintegy az ősi „homo magus” méltó újjászemélyesítője. Azok bajnívó társaként, akik mély hittel vallották az emberiségbe vetett bizalmat, „a morális szolidaritás lehetőségét”, s „próféciaikban hirdetik a javítás és javulás útját” (ahogyan Móricz Zsigmond is állította róla). Igazságai, törekvései mindenkor és megfellebbezhetetlenül a magyar és az emberi megmaradás ügyét szolgálták. A magyar népi nyomorúság – a dunántúli, baranyai, ormánsági szegényvilág, a demográfiai pusztulás –

legmélyebb bugyrait feltáró társadalomrajzos novelláival, folklorisztikus ihletű, néprajzi hitelességű kisregényeivel (vagy az egykezés tragikumát – s hogy „egész falvak vesznek ki” – a népi írók között, a népi mozgalomban elsőként részletesen feltáró, *A hazug-ság öl* című 1927-es memorandumával, s ezt a kollektív veszedelmet Fülep Lajossal, Illyés Gyulával, Kiss Gézával és másokkal együtt később is folyvást hangoztató műveivel), majd a sok évszázados, évezredes magyarság sorstörténelmének példázatos jelentőségű időszakait és személyiségeit megelevenítő nagyregényeivel (*A vas fiait, Boldog Margit, Julianus barát, Emese álma* és mind a többivel): a magyar nemzeti önismeret gigantikus élmény- és érték-tárát, kincsesházát boltozta föl. A régi hitvilág, a vallási normák, a rítusok, a szokások, a korabeli viselkedési formák, a hétköznapi és ünnepek, a korhű lelki reflexek olyan rekonstrukcióját építi föl az író, amely „páratlan a maga nemében” (állapítja meg a néhai debreceni irodalomprofesszor Kovács Kálmán csak a *Pogány tüzek* kapcsán is). S az egyetemes, emberiség-horizontú mitikus és biblikus regények (*Vízöntő, Új ég, új föld, Az égő csipkebokor, Én vagyok*) a prehistorikus előidők és a keresztény ósiség olyan kolosszális távlatait bontakoztatják ki, amelyek embervoltunk legvégső univerzális kérdéseire keresnek és adnak autentikus és felkavarón aktuális válaszokat. A minden műnemben (líra, epika, dráma, esszé) és számtalan hagyományos és egyénien újraélelt vagy sajátosan megteremtett műfajban (novella, hosszú elbeszélés, napló, útirajz, beszámoló, publicisztika, kritika, jegyzet, vitacikk, értekező esszé tanulmány – vagy az Ács Margit szavával: „hihetetlen bőségű” irodalmi, baráti levelezés – s még ezernyi felsorolhatatlan más műforma terén) kiemelkedő Kodolányi, a prózáírás mestereként, felmérhetetlenül gazdag és összetett jelentéstartalmú regénysorozataival, regénykatedrálisaival, voltaképpen a modern elbeszélő irodalom világirodalmi csúcsteljesítményeihez érkezett. Azok után, hogy sokfajta modern szemléleti és esztétikai irányzat gyökerénél is őt találjuk. A modern szociografikus megjelenítés, a krónikás tudósítás, a belletrisztikusan riportszerű, dokumentáris számvetés; a magyarság társadalom-élet-tani egészét (kereszt- és hosszmetészetében) feltérképező falu- és parasztregegy, dzsenti-regény, polgárregény s a további körképek, tablók (a „boldog békeidőktől” a „süllyedő világig”); a naturalizmussal, expresszionizmussal felbolydított, felfrissített látomásos realizmus; az általa olyannyira elismert Tamási Áronnal együtt már a húszas években megalapozott mitikus, mágikus realizmus (vagy ahogy többen definiálják: „spirituális realizmus”); a pszichoanalitikus, mélylélektani elbeszélőpróza, az önéletrajzi regény, a családregegy, az átképzelt nőregény, az egzisztenciális krízisregény; a (nép)nyelvi, stiláris archaizálásával is egyedülállóan lenyűgöző történelmi atmoszféraregegy; a lélek- és közösségi sors-elemző, antropológiai és kozmológiai csóvájú bölcséleti mítosz- és esszeregegy: ezeknek (s még mennyi másnak!) mind-mind huszadik századi megelőlegezője,

élvonalbeli úttörője és kísérletező kiteljesítője lehetett. Az első világegés utáni írói generációból – az úgynevezett „elveszett nemzedékből” – a bartóki szintézis jegyében talán Kodolányi az első, aki kivételes szuggesztivitással alkot irányjelző regényműfajokat az archaikus népi hiedelemvilágot, a keresztény misztikát s az egyetemes és újkeletű emberi elidegenedés egzisztenciális világ-korszakának főélményét organikusan összeötözve. Ábrázolás és vizionárius kitágítás egységében. Mondák, ősmesék, hitregék színezte, hatalmas részletbőségű, nyelvi varázslatuk káprázatosan sokféle pompájában sugárzó eposzias freskókat és valóságpanorámákat bonta-koztatva ki. Tudván, „hogy művészet transzcendentális tartalom nélkül nincsen” és nem is lehetséges – s így őseredeti, tudatalatti, szubkortikális rétegekből föláramló képzetrengeteg nélkül sem. S ezzel mintegy elindítja ezt a specifikusan magyar (és tehát bartókinak nevez-hető) próza- vagy regényepoetikai vonulatot – egész életművével pedig egyszersmind bele-helyezkedve a magyar és a világirodalom Móricz, Krúdy, Kosztolányi, Márai, Illyés, Németh László, Tamási, illetve Thomas Mann, Bulgakov, François Mauriac, García Márquez nevével fémjelvezhető kontextusába vagy magaslati koordinátái közé. Várkonyi Nándor szerint: „A teljes szintézis Kodolányi életének és művének messze időkre szóló eredménye: sikerült megalkotnia a magyar élet időfölötti, örök drámáját. Ha a magyarság életének nyomai eltörlődnének a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar.”

Kodolányi János világgépének alapvetése volt, hogy a transzcendens kötődéseitől elszakadó embert figyelmeztesse eredendő természetére, kultúrájára és hivatására. Az embert megemelő minőséget csakis humanitás és divinitás összefüggésében, bensőség és külvilág, profán és szakrális harmóniájában, evilágiság és érzékfölöttiség lelki, szellemi, erkölcsi egyensúlyában látta beteljesíthetőnek. „Kultúra az istenséggel való kapcsolatok nélkül nincsen, ahol ezek a kapcsolatok hiányzanak, nem kultúrával, hanem szemfényvesztéssel állunk szemben”; „kultúra nélkül tehát nincs elviselhető emberi élet” – hangoztatta. Népe és nemzete boldogulását is eszerint remélte és képzelte el. Transzcendens jelképrendszer, azaz szimbólumteremtő lélek és kultúra nélkül nincsen valóban emberinek tekinthető élet – vallotta; az „ember minden ismert létezőtől lényegesen különböző faj, az egyetlen, amely kultúra nélkül nem élhet. Csak az ember temeti el halottait.” Elvetette, szenvedélyesen elutasította a kizárólagos anyagiasságba züllesztő hatalmi rendszereket. *Zárt tárgyalás* című különleges – rendkívüli sűrűségű kritikai történelemfilozófiai, „krizeológiai” – művében kijelenti, hogy ha Jézus új szövetséget teremtett a transzcendentális világgal, vagyis „helyreállította az ősi szövetséget”, akkor a mai, saját magától elvakult ember valamikor még újabb szövetséget kell, hogy találjon akkor, amikor majd reménység szerint „ismét az anyag fölémelkedik és iszonyú kozmikus katasztrófák közepette ismeri fel megint a transzcenden-

tális valóság vakító fényét.” A második világháború alatt „nyugatról és keletről egyaránt a magyarságot fenyegető veszedelmek közeledtét látta” – „egyaránt szembefordulva a polgári-liberális, a nemzetiszocialista és a kommunista eszmével”; s „nem kívánta sem a faszizmus, sem a kommunizmus győzelmét” (összegzi róla Borbándi Gyula). „Minden diktatúra legbátrabb ellenzői között szólt és cselekedett” sok évtizeden át (ahogyan pedig Kodolányi Gyula rögzíti ezt). A *Zárt tárgyalás* esszédrámás példázatában a mindennemű zsarnoki parancsuralom ellen lázadó és tiltakozó író, az örökké csak megvádolt és szenvedő magyar nép képviselőjét meghurcolják és halálra ítélik, mert nem hajlandó behódolni az idegen és erőszakos nagyhatalmi, birodalmi érdekeknek, s kiszolgáltatottságában is az egyetemes magyarság olyan önálló, saját útjának a követésére buzdít, amelyet az isteni eredetű, szent és harmonikus kultúra, a szellem jelzőfényei világítanak meg – ekképpen védekezve szegény: „Kultúrát nem lehet fegyverrel teremteni. Kultúrát csak hittel és csodával teremthet a lélek. Egy transzcendens világ hitével s e világnak a lélekbe sugárzó csodájával.” De hiába, mert a globalizmusra törő ideológiák és világrendszerek komisszárként pöffeszkedő megtestesítői által az egyaránt anyag- és haszonelvű liberális, illetve állammonopolista kapitalizmus, meg az istentagadó bolsevik-internacionalista totalitarizmus közös áldozatává válik; háromféle megvalósult társadalmi modell mártírjává. A diktatórikus materializmus közös nevezője menthetetlenül maga alá gyűri vagy megsemmisíti a magasabb és nemesebb igazságteremtő humán értékeket. Megintcsak beigazolódik a Szabó Dezsőnél, Németh Lászlónál s az egész népi mozgalomban is már kikristályosodott metaforikus tétel: „hogyan az egyik farkast liberális kapitalizmusnak, a másikat monopolkapitalizmusnak, a harmadikat kollektív kapitalizmusnak nevezhetjük s így tovább. A farkast is más-más néven nevezik a világ más-más tájain. De ugyanaz a farkas az mindenütt.” És valóban – amint Pomogáts Béla fejtegeti – „Kodolányi a *Zárt tárgyalás* végső jelenetében úgy áll bírái előtt, miként a keresztény hagyomány, a keresztény irodalom és ikonográfia hagyománya szerint Krisztus Pilátus előtt” – s „megnyugvást, lelki békét ebben az 'imitatio Christi' ben talál”.

„Az ember célja, hogy fénné váljék” – idézi *Az égő csipkebokor* egyik fejezetcímét *A fényember* című írásában legutóbb Borbély László is. Odáig pedig feltétlenül meg kell maradnunk valódi közösségként is; „a magyarság célja, hogy megmaradjon”; „kétségtelen, hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet, a jelenben csakúgy, mint volt a múltban s lesz a jövőben: *a megmaradás*” – szögezte le számtalanszor; mert „minket, magyarokat, az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat, egész életünket is, ha csak egy pillanatra is elveszítjük magunkat” – tanította Ady-reminiscenciával a nevezetes 1943-as balatonszárszói tanácskozást bevezető előadásában is; s hogy „mi nem

hazudhatunk magunknak. De azt sem engedhetjük meg, hogy nekünk hazudjanak. Szemünket éjjel-nappal, jóban-rosszban magunkon és az örökkévalóságon kell tartanunk. *Ha nem követelünk magunknak örökkévalóságot, elveszítjük a másikat.*” (A szárszói konferencia zárószavaiban Veres Péter is így hangsúlyozta: „Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk.* Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni.* Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.”) Így azután a Kelet és a Nyugat övezte vagy oly gyakran szorongatta magyarság önálló karaktere, szuverén és autochton lelki alkata (de mégis küldetésesen és mintaadón összekötető szerepet vállaló, sajátos „harmadik útja”) szervesen kapcsolódik hozzá az emberiség legigazabb, legnemesebb értékeihez és spirituális erőfeszítéseihez. Az örökérvényű értékmentés, nemzetföltés és identitásvédelmezés jegyében fogalmazta így az író – sűrű veszedelmek közepette is bizakodó nyomatékkal (legújában Szokolczay Lajos idézi ezeket a gyönyörű sorokat): „az euráziai lélek” nem megy veszendőbe, „nem megy száműzetésbe ma sem. Készen érkezett erre a földre, készen várja sorsdöntő óráit. *Az euráziai lélek*, amelyet Németh László *mélymagyarságnak* nevez, olyan, mint a mesebeli legkisebb, legszegényebb fiú: erdő elrejt, csalit befogadja, folyó felveszi, madár táplálja, hegy megnyílik előtte, madarak szárnyukra veszik, tűz kettéválik előtte. Ne féltsük őt. Fogjuk kézen, ha találkozunk vele. Nézzünk magunkba: a szívünkben lakik.” Amiképpen Isten is „a szívben lakik! Olyan egyszerű!” – emeli ki ezt a mondatot a Jézus-regényből minapi emlékbeszédében Szentmártoni János is.

Kodolányi – aki Várkonyi Nándor szerint Julianusban mintegy „saját virtuális önéletrajzát írta meg”, és „az ő Magna Hungariája az időtlen magyar nép” – így zárja le e regényé-nek egyik fejezetét, s e költői mondatokat ugyancsak a szívünkre helyezhetjük ma és mindig is: „a magyar nép Isten népe, méltó a kegyelemre és megmaradásra... / Vajon van-e hatalom a földön, mely elsöpörje a népet, ha Istennel tart szoros kapcsolatot? Ha Isten akaratát nyilván fölismeri s annak aláveti magát? Ha része Isten Országának?”

Kérem, hogy ennek hitében és reményében ünnepeljük most meg a nagy író emlék-táblájának – Oláh Katalin Kinga szobrászművész kitűnő, sugallatos arc-más-dombormű alkotásának – felavatását!

(Emléktáblát avató beszédként elhangzott a 47. Tokaji Író-táborban, 2019. augusztus 18-án)